

тенденциозната литература“), които чакат своето изясняване. Да не бъдем обаче максималисти. Най-същественото е, че с изследването си Л. Стаматов развива множество наслоени представи, създава същински научен (не „екскурзионно“-наукообразен), пълнокръвен образ на човека и мислителя д-р К. Кръстев. Той честно, принципино и с дълбока веднина отговаря на извикания за литературния историк въпрос: какво реално е дала и наложила за културното ни издигане една такава крупна личност.

Алберт Бенбасат

КНИГА ЗА ДИМИТЪР ДИМОВ
(„ДИМИТЪР ДИМОВ“ ОТ КРЪСТЪО
КУЮМДЖИЕВ. С., изд. „Български писател“, 1987)

„Сега, когато приключих своя многогодишен труд, не бих казал, че със съжаление се разделям с моя герой и неговия духовен свят — признава Кръстъо Куюмджиев в послеслова към монографичното си изследване за Д. Димов. — Напротив, изпитвам облекчение. При цялата външна симетричност, строга съразмерност, дори съвършенство на неговите художествени постройки, вътре е един душевен лабиринт. За мен това беше гатанка. Дали съм я разгадал, това ще реши читателят.“

Вярно, съдик отгук натакъ е читателят. Но той, както знаем, е категория нееднородна, обобщаващо-събирателна и следователно мненията за книгата на Куюмджиев ще се разграничават — всеки от нас ще я съди от позицията на личните си вкусове, интереси, очаквания. В едно обаче ще бъдем по всяка вероятност единни: след многобройните отзиви, статии и студии, след грижливо съхранените документално-биографични свидетелства, след монографичните трудове на Пантелей Зарев, Екатерина Иванова и Любен Георгиев тази книга е поредно свидетелство за нестихващия интерес към литературното наследство на Д. Димов, поредно признание за приносите му в националната ни художествена традиция. Ще се съгласим също тъй относно качествата на самата книга. Тя е написана с артистично вживяване и темперамент, в нея личи емоционална пристрастност, но и проникновеност на изводите и наблюденията.

Ще забележим същевременно известна едностранчивост и частични пропуски. Някои ще бъдат недоволни от недостатъчно подробни литературоведски прочит на романите „Поручик Бенц“ и „Осъдени души“. Други ще се запитат: защо са подминати Димовите драми? Трети може би ще останат неудовлетворени от това, че Кр. Куюмджиев ни приканва „да вникнем по-дълбоко в романа (става дума за „Тютюн“ — С. Б.), да си изясним неговия смисъл, неговото художествено своеобразие“, без обаче „да се докосваме до неговата художествена структура“. Съвременната литера-

турна теория разглежда структурата като смислотораяща, идеологически значеща реалност. В случай че приемем такава постановка, би следвало да възразим — не се ли самоограничава авторът по пътя към смисъла, своеобразието на творбата, отказвайки се да изследва структурните ѝ характеристики?

Но нека надмогнем личните си вкусове и претенции. На едно място по повод „Поручик Бенц“ Кр. Куюмджиев заявява, че „за едно художествено произведение трябва да съдим по това, което се съдържа в него, а не по това, което бихме желали да се съдържа“. Забележката му е основателна, справедлива по отношение не само на художествено-творческата практика. Тя ни задължава и ние на свой ред да подходим към монографията на Куюмджиев коректно, т. е. според собствената ѝ вътрешна мяра, съобразно с даденостите, а не с липсите в нея.

А коректността е наложителна преди всичко затова, че авторът ѝ предлага един действително „многогодишен труд“, увенчаващ не просто личните му изследователски усилия. В определена степен монографията „снима“, синтезира целия досегашен опит на критиката и литературознанието ни да проникнат в противоречията, дисхармоничен свят на един от първомайсторите на българската проза. Тежението към синтез предопределя на първо място комплексния подход към обекта на изследване. Авторското внимание е насочено главно към идейното съдържание, образите, стилистиката на Д. Димовите романи, т. е. към специфично литературоведско познание. Пътят натам обаче минава през други познавателни зони, гранични или значително отдалечени от литературознанието — зоните на обществената история, икономиката, социологията, психологията. За да изясни примерно асоциативно-символическите напластявания в заглавие на романа „Тютюн“, Кр. Куюмджиев подробно анализира социално-историческата реалност у нас през 20—30-те години, механизма на производството и търговията с тютюн, най-сетне — положението на тютюно-работничеството и борбата му срещу капитала.

Пак така от различни ъгли е „засечен“ и осветлен в раздела за „Осъдени души“ загадъчният „испански комплекс“ на Д. Димов. Авторът реставрира обществено-културната ситуация в Испания през първата третина на нашия век, привежда събрани лично от него документални свидетелства за това, как Димов е възприемал испанския бит и психика, излага свое мнение за философско-литературните му интереси. За да бъде изяснен въпросът, защо светът на „осъдените души“ се оказва в по-висока степен проникаем за Д. Димовото художническо зрение, отколкото светът на комунистите и работниците, в изследователския фокус се поставя отношението между персонажите в „Тютюн“ и техните житейски прототипове; анализират се парадоксите на критическото възприемане на романа; съпоставят се текстологически първата и втората

му редакция. Изобщо Кр. Куюмджиев, когото винаги сме възприемали като поддръжник на артистично-съпреживяващия импресионистичен подход към литературната творба, сега се разкрива в нова, необичайна роля. Пред нас се изправя литературен черноработник, внезапно обладан от едно несвойствено за импресионистичната критика позитивистко устремие. Защото той не се е задоволил да съпоставя и осмисля с артистично вдъхновение наличните данни за живота и творчеството на своя „герой“. Напротив — с някаква педантична страстност и упорство той сам е събрал неизвестни досега факти — и полага върху духовния портрет на писателя нови шрихи, за да залочи „елемента на агиографичност и стерилност“.

Такива шрихи се съдържат още в психобиографичния увод към изследването, в който са анализирани Д. Димовите чудачества: необяснимият професионален избор, противоречащ на толкова разностранните му интелектуално-творчески възможности; интересът му към „болното, неестественото, уродливото, извънмерното не само в психически и нравствен, но и в чисто физическия смисъл на душата“; неелопното му поведение с жените и във връзка с него — необичайният за тогавашните литературни вкусове избор на типаж и сюжети. . . Авторът не се задоволява с утвърдените еднозначно-категорични истини. Той прави редица допускания, предположения, изрично припомняйки, че „психологията е палка о двух концах“. Ще рече, психобиографичната представа за твореца е открито заявена като „мое“ концептуално построение, като субективна критическа версия, с която читателят е свободен да се съгласи или да я оспори.

За мен тази версия е убедителна като цяло, не и в отделни части „места“. Приемам безрезервно твърдението за аналитичнопроникващия интелект на Д. Димов, който му открива дисхармонията на окръжаващия ни социален свят, но го лишава и от „девствеността на природата у себе си“, отнема му равновесното, самочувствието, радостта, че е млад и любим, че е ярка личност и т. н. Трудно ми е обаче да се съглася, че волята за творчество, граничеща с почти аскетско отричане от простите житейски радости, е подклаждана най-вече от жажда за писателска слава — единственото оръжие на грознотията, непохватен ветеринар, с което той ще се почувствува способен да покори жената и да ѝ отмъсти, като „всенародно ще разкрие, ще разобличи нейната сатанинска същност“. Струва ми се, че Кр. Куюмджиев и сам усеща някаква пресиденост в това допускане — инак не би го подпалтал с толкова чести уговорки. Търсейки в Д. Димовите писания следите на Фройд, той самият подхожда предпазливо към фройдистките постановки в качеството на изследователски инструментариум. Тъй или иначе, хипотетичните научно-психологически построения действително се оказват „палка о двух концах“, когато се отнесат към психи-

чески комплексирания конкретен човек. Много по-приемливо звучи общотеретичното, „типологическото“ обяснение на въпроса, защо творецът Д. Димов така настойчиво се стреми към „болното и деформираното“. Според Кр. Куюмджиев това е „може би не докрай осъзната, но все пак мъжествена борба на духа за ребилитация на човека и човешкия идеал, за неговото оправдане“. Затова и изповяданото пред Д. Ф. Марков „просветление на мисълта“ в годините след социалистическата революция у нас, което освобождава в някаква степен Димов от предишните мъчителни колебания и настроения, не е просто нагаждане, приспособяване към новите социални условия. То е етапна, решаваща крачка напред в отстояването на идеала. Разбира се, писателят докрай си остава психически раздвоен, с изострени сетива за уродливото, грозното, непоносимото в живота на човечеството, и поради това болезнено раним. Но тъкмо от тази ранимост извира мощта му като художник — адът в душата „му дава едно ново зрение, помага му да види и човешките отношения под един друг ъгъл, да открие неща, неизвестни дотогава на българската литература“. Тук изводите са вече безусловно убедителни, неопровержими. Кр. Куюмджиев предлага един психобиографичен подстъп към личността на писателя, който по всяка вероятност продуктивно ще работи в по-нататъшните проучвания и на литературното му наследство.

Психографията на твореца обаче е само въведение към едно комплексно литературоведско изследване. Темата, която основно занимава Куюмджиев, са Д. Димовите романи. Драматургията очевидно не му е интересна. В замяна на това анализът на „Тютюн“ е разгърнат в четири последователни глави (съставляващи повече от половината на книгата), спрямо които вторият и третият раздел, посветени съответно на „Поручик Бенц“ и на „Осъдени души“, изглеждат прекалено кратки. На тази несъразмерност ще се спрем малко по-нататък. Засега ще изтъкнем качествата на споменатите два раздела. Там са равноправно обхванати замисълът на творбите, историята на създаването им, идейно-художественото им своеобразие, насоката на тяхното възприемане, и не само в родното, но и в чуждестранното литературознание. С една дума, акцентите се изместват — на психобиографичния подход са отредени вече спомагателни, допълващи функции, изложението възхожда към друга, собствено-литературоведска плоскост.

В тази именно плоскост читателят ще забележи нови, непознати от досегашните проучвания за Д. Димов евристични решения. Става дума за романа „Поручик Бенц“, оценяван най-често като произведение, „чуждо на националната белетристична традиция“, като „ремниисценция на европейския модерен роман“. Сега го виждаме включен в парадигмата на българската „градска“ проза. Така неочаквано, но и отчетливо се открояват връзките му със скептично-саркастичното световещане на Г. П. Стаматов; с екзотичните

космополитни втечения на Б. Шивачев и М. Вълев, отварящи духовното пространство на българската литература към проблематиката на големия свят; с усилията на сатирика Св. Мицков, неоплодени от живота експерименти на Ч. Мутафов, които обаче разчупват и обогатяват литературата ни с нови стилови елементи и форми; най-сетне — с духовните тежениния на подминавания от литературните историци Д. Шишманов, който е „дете на друга европейска култура, на друго възпитание, има други философски призи за живота, други мащаби за нещата“, и поради това писателските му интереси „са съсредоточени до голяма степен върху най-висшите кръгове на буржоазното общество“.

Всички тези връзки, успоредици, съотнесености, които всеки почитател на Д. Димовата романистика не може да не усещал поне интуитивно, за пръв път са така прегледно изведени, систематизирани и пестеливо, но убедително доказани. Те откриват Димов като художник, който не просто „мисли с големите категории на човешката култура, на човешката история, на философията, което го издига над битовизма, провинциализма, домораслите мащаби, характерни за някои наши белетристи“. Въпреки своя „испански комплекс“, въпреки странното наглед пристрастие към чуждестранната екзотика и персонажи с небългарски, космополитен дух, той създава творби, които са всъщност порождение и талантливо продължение на самобитно-националната ни културна традиция. Защото „Д. Димов не се е сформирал единствено под влиянието на европейски художествени образци. „Поручик Бенц“ не се явява на празно място. В него кристализират много мотиви, стилистични търсения, идеи, образи, тенденции, тематика, чийто корени са в историята и традициите на нашата литература.“ От същия идеен ъгъл — като художествено построение, съдържащо в зародиш антиномично-единната историко-философска конструкция на „Тютюн“, — е оценен и романът „Осъдени души“. В него „е направена първата крачка към осъзнаването на мисълта за историческата и социална обусловеност на човешката съдба“, не без въздействието на историко-революционния прелом у нас през 1944 г.

Всъщност, търсейки отпечатъка на националното в ранните Димови романи, Кр. Куюмджиев оспорва не просто предубеждението, че писателят е повече европеец, отколкото българин. Възраженията на литературоведа имат по-далечен прицел — насочени са изобщо срещу „предрасъдъка, че националният духовен живот може да намери художествен израз само чрез стила и белетристичния маниер, наложен от нашите стари майстори — Любен Каравелов, Вазов, Захари Стоянов, Елин Пелин, Йовков и др.“, както и срещу практиката този маниер да се възприема като „единствено възможен“. Такъв предрасъдък издава липса на исторично мислене, защото показва, „че сме свикнали да търсим националното в неговите външни и елементарни форми,

в неговия патриархален стадий и затвореност, а не в неговия динамизъм и диалектика на развитието“.

Излишно е да припомним как дълбоко Д. Димов осъзнаваше и утвърждаваше „великата двойственост в нещата и хората, която движи развитието“. Затова и Кр. Куюмджиев отхвърля домораслите мащаби на затвореното, ограничено естетическо мислене. Те са неприложими по отношение не само на Д. Димовата личност, но и на романиите му, особено на „Тютюн“ — книга, израснала направо от родната действителност, с „типично български сюжет и герои“. Фактът, че и тук имаме работа с безродници и космополити, трудно може да се обясни с непознаване на националния бит и психика. Тъкмо обратното — в романа е напастено познание не само за историко-философските, но и за социалните, икономическите, народопсихологическите и т. н. механизми на българския исторически живот. Тук метафизиката е органично обвързана с емпирията, типологичното — с житейския специфичното, всечовешкото — с народностното. Затова твърдението, че „всеки частен случай Д. Димов подвежда под нещо по-общо от човешката история — някакъв мит или тип на човешко поведение“, обективно съдържа и един обратно насочен логически извод: Димов навсякъде вижда частното като явление, проява, епизод от националната историческа реалност. Нещо повече — в Димовото диалектически проникващо мислене частното се разкрива не просто в метафизичните си измерения, но и откъм своята изменчивост, преходност, подвижност. Тази е вероятно причината, поради която Кр. Куюмджиев така обстойно се занимава с „Тютюн“ и по-бегло — с „Поручик Бенц“ и „Осъдени души“. „Тютюн“ е „един от върховете на българската проза“, което никак не е маловажно за един литератор с изострен аксиологичен усет, какъвто е Кр. Куюмджиев. Много по-съществено обаче е това, че от всички Д. Димови романи именно „Тютюн“ най-убедително работи в подкрепа на тезата му за „динамизма и диалектиката на националното“.

Като отхвърля практиката „да търсим националното в неговите външни и елементарни форми“, Куюмджиев оспорва и неподвижно закрепеното, антиисторично критическо предпочитание към един или друг „единствено възможен“ белетристичен маниер. По повод критическите преия около „Тютюн“ той забелязва: „Това, което за мнозина тогава звучеше като нещо космополитно, чуждо, небългарско, „преводно“, означаваше, че в естественото развитие на нашата национална проза се е появило едно дълбоко новаторско произведение, което дразни ухото, привикнало към друг тип проза, към друга мелодия на езика; означаваше, че в нашата литература настъпва един нов етап, когато художествените средства на нашите критически реалисти вече се оказват недостатъчни.“

Ще си позволим да перифразираме приведеня цитат: необходимостта да подхождаме

към националното в неговия динамизъм и диалектика е проблем както на художествено-творческата практика, така и на критическата интерпретация. Решаването му би ни помогнало не само пълноценно да усвоим постиженията на традицията, но и съевременно да забележим и правилно да разберем нейното новаторско преобразуване. Много поучителен пример за критическа недалновидност е случаят с „Осъдени души“. На времето героите в този роман бяха осъдени като „изключителни, парадоксални и следователно — нереални“. Две десетилетия по-късно „парадоксалните“, „частично предказуеми“ персонажи бяха вече типични — системно застъпени в литературата ни. Появата им възвестваше разрива с типичните нормативни представи за човека, ограничаващи неговата противоречива, много сложна вътрешна природа и възможностите за реалистичното ѝ пресъздаване.

За нас, съвременните читатели, е повече от ясно — първопроходчик в процеса на художествено разкрояване през 60-те години бе романистът Д. Димов, неговите новаторски открития и днес щедро оплодяват еволюцията на българската проза. Разбира се, това са вече последниците, с които Кр. Куюнджиев не се занимава — той предпочита да остане във времето, когато е живял и творил неговият „герой“. Това обаче не означава, че той остава „заземен“, слят с това време. Тъкмо обратното — творчеството на Д. Димов авторът пресмисля, оценява, извисява от позициите на съвременния ни социален и духовен опит, търси в него поуки за днешния и утрешния ден на изкуството ни. А това е още едно основание да се отнесем с уважение към „многогодишния труд“ на критика.

Сабина Беляева

„СЛАВЯНСКИЕ ЛИТЕРАТУРЫ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ (ОТ ДРЕВНОСТИ ДО СЕРЕДИНЫ XIX ВЕКА)“. М., изд. „Наука“, 1987

Закономерна и очаквана е появата на споменатия сборник, подготвен от Института по славяноведение и балканистика при АН на СССР. От десетилетия тази утвърдена научна институция разширява и задълбочава своите изследвания по проблемите на историята на европейските социалистически култури и литератури, като съвместно с издателство „Наука“ периодически публикува сборници, посветени на историята и съвременното развитие на славянските държави. В „Славянските литератури...“ са намерили място последните проучвания на голям колектив от специалисти, чиито усилия са насочени главно към изработването на общи критерии при подхода към отделните литератури.

Основната цел на сборника е уточняването на характерните белези и процеси, в зависи-

мост от които са се формирали съвременните славянски литератури. В този смисъл е използвана релацията стари — нови литератури и е проследено историческото им развитие от средновековието до XVIII—XIX век. Наред с това създателите са се заели да прибавят своя опит и да спомогнат за написването на обща история на славянските литератури — необходимост, отдавна изтъквана от редица съветски и европейски слависти. Подобна идея не е продуктивна единствено и изключително от любопитство към миналото на славянските народи, а най-вече се налага от осъзнатата потребност, че чрез „по-пълното разбиране на миналото ние си изясняваме съвременността; по-дълбокото вникване в смисъла на отминалото ни разкрива смисъла на бъдещето; гледайки назад, ние крачим напред“ — бе казал А. И. Херцен.

„Славянските литератури в процеса на създаване и развитие“ представлява нова крачка и в друго отношение — по начина на разглеждане и тълкуване на историко-литературния материал, съобразен със задачите на изданието — да се положат основите на една обща история на славянските литератури, и по-конкретно — да се спомогне за изясняването на принципите, върху които трябва да се облене подобно всеобхватно дело. Колективът от известни учени слависти, сред които са А. А. Илюшин, Е. П. Наумов, Г. В. Шелудко, Н. И. Толстой и други, предлага и начина, по който да бъде организирано изследването на отделните литератури и на отделните брънки в литературния процес на всяка от разглежданите славянски държави. Подходът се базира на диалектичното единство и взаимовръзка между славянските народи и техните литературни традиции, без да се противопоставя специфичното на общото и без да се откъсва единицата от международния литературен процес. Тези начала представят в нова светлина замисъла и пътищата за практическа реализация на този назрял за разрешаване от съвременната славистика проблем, а именно — за създаване на цялостно и задълбочено изследване на историята на славянските литератури.

Единството на подхода е първата и най-важна характеристика на разглеждания сборник. Авторският колектив не пренебрегва вече известното, не се изкушава от съблазнителите на оригиналното, а търси корените на явленията и техния всеобщ или взаимовръзан характер. Като цяло изданието потвърждава формулираната от А. А. Илюшин мисъл в първите страници на неговата студия „Създаване на новата руска литература и проблемите на историята на силабическия стих“: „Наглед ясно то най-често е в същността си твърде сложно, противоречиво и често нещото прибързано определяне на литературните феномени като прогресивни не ни убеждава, че най-сложно е не изведждането на фактите, а тяхното правилно характеризиране и систематизиране.“